

LBRIS

We know
books

DONALD ROBERTSON

**MARCUS
AURELIUS**

ÎMPĂRATUL STOIC

Traducere din limba engleză
SILVIA PALADE

LITERA
București

CUPRINS

<i>Prolog: Adevărul în Meditații</i>	11
<i>Capitolul unu. Mama lui Caesar</i>	19
<i>Capitolul doi. Verissimus filosoful</i>	28
<i>Capitolul trei. Educația greacă</i>	36
<i>Capitolul patru. Vendetele lui Hadrian</i>	43
<i>Capitolul cinci. Moartea lui Hadrian</i>	58
<i>Capitolul șase. Discipol al lui Antoninus</i>	69
<i>Capitolul șapte. Discipol al lui Rusticus</i>	82
<i>Capitolul opt. Cei doi împărați</i>	94
<i>Capitolul nouă. Invazia parților</i>	103
<i>Capitolul zece. Războiul lui Lucius Verus</i>	114
<i>Capitolul unsprezece. Parthicus Maximus</i>	120
<i>Capitolul doisprezece. Ciurma antonină</i>	132
<i>Capitolul treisprezece. Războiul Multor Neamuri</i>	139
<i>Capitolul paisprezece. Germanicus</i>	149
<i>Capitolul cincisprezece. Sarmaticus</i>	157
<i>Capitolul șaisprezece. Cassius uzurpatorul</i>	166
<i>Capitolul șaptesprezece. Războiul civil</i>	174
<i>Capitolul optsprezece. Apus de soare</i>	183

<i>Cronologie</i>	197
<i>Genealogii</i>	203
<i>Note referitoare la surse</i>	205
<i>Note</i>	209
<i>Bibliografie</i>	227
<i>Mulțumiri</i>	233
<i>Indice</i>	235

PROLOG

ADEVĂRUL ÎN *MEDITAȚII*

Marcus Aurelius nu a avut o inimă de piatră. Când a primit vestea morții unuia dintre cei mai dragi dascăli ai săi, tânărul Caesar a fost profund mișcat, iar lacrimile i-au curs pe obraji – poate că a început să se lovească cu pumnii în piept și să-și smulgă hainele de durere. Servitorii palatului, de teamă ca reputația lui să nu aibă de suferit printr-o asemenea manifestare publică a emoției în stare pură, s-au repezit la el, încercând să-l potolească. Tatăl său adoptiv, împăratul Antoninus Pius, un om blând și înțelept, le-a făcut semn să se dea la o parte. A șoptit: „Lăsați-l să fie doar om măcar o singură dată; căci nici filosofia, nici imperiul nu înăbușă sentimentele naturale“.¹

Astfel de manifestări ale emoției nu erau nefirești pentru Marcus. Chiar și împărat fiind, la vârsta de cincizeci de ani, a fost mișcat până la lacrimi când a auzit un avocat rostind aceste cuvinte în timpul unui discurs: „Binecuvântați sunt cei care au pierit de ciură!“² Știm că, spre sfârșitul vieții, împăratul a plâns în timp ce citea o scrisoare în care era înștiințat că un cutremur catastrofal distrusese din temelii orașul Smirna (în zilele noastre, Izmir, Turcia). Lacrimile îi șiroiau pe obraji în timp ce citea: „a rămas în urmă un deșert peste care suflă vânturile din vest“³. Marcus trăia suferința cu intensitate. Poate că tocmai de aceea s-a dedicat studiului filosofiei de-a lungul întregii sale vieți. A înțeles că, deși un mare conducător poate

să simtă durere sau mânie, totuși el nu poate să îngăduie ca emoțiile intense să-i întunece judecata.

În jurnalul său personal, cunoscut astăzi cu titlul de *Meditații*, Marcus se întoarce de nenumărate ori la o întrebare esențială: Cum putem să împiedicăm ca rațiunea să fie uzurpată de pasiuni? Dacă ne concentrăm atenția asupra lucrurilor care se află înaintea noastră, a tras el concluzia, urmând calea rațiunii în fiecare clipă, „cu adevăr eroic în fiecare cuvânt“, atunci ne vom atinge scopul în viață.⁴ În paginile *Meditațiilor* descoperim un om străduindu-se neîncetat să-și păstreze o atitudine rațională și brutal de sinceră față de evenimentele cele mai dureroase ale vieții, de la tragedii personale, precum pierderea dascălului său mult iubit, până la catastrofe internaționale, precum marile războaie cu care s-a confruntat Roma cât timp a fost Marcus împărat.

Nu era o filosofie livrescă sau academică, ci mai degrabă un mod de viață. Dragostea pentru adevăr era aproape o religie pentru Marcus. El credea că Natura divină a universului și a tot ceea ce există este sinonimă cu o zeităte primordială numită Adevăr sau, în greaca veche, *Aletheia*.⁵ Cei care îi mint pe alții și se amăgesc pe ei înșiși se fac vinovați de *impietate* fiindcă sunt în dezacord cu Natura divină. În schimb, filosoful care trăiește în acord cu adevărul este „precum un preot și un slujitor al zeilor“⁶. Într-adevăr, împăratul Romei deținea funcția de pontifex maximus, preot suprem. Fără îndoială că Marcus considera adeziunea sa la adevărul filosofic o parte integrantă a îndeplinirii obligațiilor sale religioase, atât ca individ, cât și ca șef al statului.

Totodată, el era un observator al naturii *umane*, căutând adevărul și în viețile altora, ajungând chiar să scrie biografii. În tinerețe, el a căutat îndrumarea profesorului său de retorică în

privința metodelor pe care să le folosească pentru scrierea unei istorii.⁷ Pe lângă propriile memorii, el a început să lucreze la *Faptele grecilor și romanilor antici*, deși, în cele din urmă, a renunțat la ambele proiecte.⁸ Studiarea caracterului altor oameni a devenit pentru el un exercițiu contemplativ; așa cum scrie în *Meditații*, „Obişnuiește-te să tratezi cu atenție cele spuse de celălalt și, pe cât posibil, pătrunde în sufletul celui care vorbește“⁹.*

Putem să observăm evoluția caracterului lui Marcus oglindită în scrierile sale. Scrisorile joviale din tinerețe pun accentul pe studiile sale de retorică și pe observarea lucrurilor obișnuite din viața de zi cu zi – dureri și suferințe, vacanțe cu familia, încăierări cu prietenii. Este greu să ne imaginăm că este vorba despre același autor care avea să scrie, decenii mai târziu, *Meditațiile*, pe un ton mult mai solemn și mai reflexiv. (Deși, într-o oarecare măsură, este firesc întrucât *Meditațiile* aparțin unui alt tip de scriere.) Poate că putem să depistăm o transformare similară în diferitele sculpturi în care a fost înfățișat de-a lungul vieții. În anii tinereții, el apare arcuindu-și sprâncenele, ca și când ar studia o problemă de logică. În alte sculpturi, privește visător în sus, ca și când ar contempla cerul.¹⁰ Spre sfârșitul vieții, împăratul este prezentat cu privirea ațintită drept înaintea, trăsăturile lui reflectând o resemnare solemnă. Primele sculpturi întruchipează un filosof în devenire, sculpturile ulterioare un comandant militar experimentat care a trecut prin multe războaie și a fost martorul unei epidemii de ciumă cumplite.

Totuși, dacă vom pătrunde în mintea împăratului stoic, trebuie să luăm în considerare cu grijă mărturiile referitoare la

* Marcus Aurelius, *Gânduri către sine însuși*, traducere din greaca veche de Cristian Bejan, Editura Humanitas, București, 2022 (n.tr.)

gândurile și la acțiunile lui. Marcus avea o filosofie de viață care diferă semnificativ de valorile predominante ale oricărei societăți moderne. Câțiva dintre biografiile săi recente au o atitudine disprețuitoare față de filosofia stoică, o filosofie care a jucat un rol atât de important în viața lui Marcus. „Ar fi greu de imaginat o doctrină mai pedantă, mai inumană, mai acră și mai respingătoare [decât stoicismul]“, strâmbă din nas unul dintre ei, „însă va fi clar ca lumina zilei de ce acest program l-a atras pe Marcus Aurelius.“¹¹ O astfel de interpretare a stoicismului este o caricatură bazată pe prejudecăți populare și nu apreciază filosofia așa cum se cuvine. În Antichitate, stoicismul a fost înfloritor timp de cinci secole, iar numeroși susținători au vorbit despre beneficiile sale. Astăzi, mii de studii psihologice oferă dovezi științifice ale eficienței psihoterapiei cognitive moderne, inspirată din gândirea stoicilor.¹² De asemenea, mulți cititori moderni descoperă în stoicism o filosofie care poate să schimbe viața în profunzime, care vindecă anumite emoții în loc să le elimine pur și simplu pe toate.

Încercarea de a scrie o biografie a lui Marcus Aurelius fără a acorda atenția cuvenită influenței stoicismului ar fi într-adevăr tot atât de absurdă ca încercarea de a scrie despre Sfântul Augustin ignorându-i credința creștină. Marcus era angajat într-un proces de îndreptare morală și terapeutică. Nu putem să-i înțelegem caracterul fără să înțelegem de ce stoicismul a devenit atât de important pentru el și cum i-a modelat acțiunile. De aceea, în această carte pun laolaltă mărturii referitoare la gândurile și la valorile sale, exprimate în însemnările și în scrierile sale, și mărturii referitoare la acțiunile sale consemnate de istorici romani și de alte surse antice.

Cei mai mulți cititori sunt interesați de Marcus grație celei de-a doua cărți care îi este atribuită. *Meditațiile* au devenit una dintre

lucrările clasice din domeniul dezvoltării personale. De-a lungul istoriei, această lucrare a avut o influență profundă asupra multor oameni din toate categoriile sociale. În epoca modernă, a început să fie apreciată odată cu publicarea în 1558 a primei ediții tipărite a manuscrisului în limba greacă, purtând titlul *Gânduri către sine însuși (Ta eis heauton)*, alături de o traducere în limba latină. În 1634 a apărut prima traducere în engleză purtând titlul *Marcus Aurelius Antoninus the Roman Emperor, His Meditations Concerning Himself...*¹³ Termenul *meditații* s-a păstrat de-a lungul timpului, cartea ajungând, în cele din urmă, să fie intitulată pur și simplu *Meditații*.

Așadar, care sunt învățăturile principale „către sine însuși“ consemnate de Marcus Aurelius în *Meditații*? Cea mai importantă este „viața conform cu Natura“, pe care stoicii au definit-o drept țelul suprem al omului. Deși Marcus folosește cuvântul „stoic“ doar o singură dată, el citează adesea această maximă esențială a filosofiei stoice. Este recunoscător profesorilor săi stoici care i-au oferit nenumărate exemple în viața lor cotidiană referitoare la ce înseamnă în practică să trăiești conform cu Natura. El mărturisește că nimic nu îl împiedică să trăiască în acord cu Natura, așa cum trăiau profesorii săi, deși recunoaște că deseori a întâmpinat dificultăți.¹⁴

Pentru stoici, a trăi „conform cu Natura“ însemna a trăi *rațional*, întrucât ei considerau rațiunea cea mai înaltă înzestrare a omului. Dacă am trăi pe deplin conform cu rațiunea, ne-am perfecționa firea umană și am reuși să dobândim virtutea înțelepciunii. Dacă am folosi această înțelepciune în relațiile noastre cu ceilalți, tratându-i onest și cinstit, am reuși să dobândim virtutea *socială* a dreptății. Însă, pentru a trăi în acord deplin cu înțelepciunea și cu dreptatea, trebuie să ne stăpânim temerile și dorințele care amenință să ne abată de la calea cea dreaptă.

Pentru asta avem nevoie de curaj și de stăpânire de sine, mai precis de cele patru virtuți cardinale ale stoicismului antic: înțelepciune, dreptate, tărie de caracter și cumpătare. În acest sens, idealul de viață al stoicilor poate fi înțeles ca „viață trăită conform cu virtutea“, dacă avem în vedere faptul că stoicii considerau toate virtuțile ca fiind forme de înțelepciune morală.

Deși înțelepții nu sunt tulburați de împrejurări potrivnice, totuși ei nu rămân complet nepăsători. Marcus Aurelius, așa cum am văzut, putea să fie un om sensibil. El s-a antrenat treptat pentru a-și ține în frâu emoțiile prin analizarea lor rațională în loc să le supprime pur și simplu. Stoicismul l-a învățat să privească evenimentele exterioare – evenimente care nu se aflau sub controlul său direct – ca având o importanță secundară. El a învățat un fel de terapie psihologică menită să-l elibereze de pasiuni nesănătoase, o stare de spirit denumită de stoici *apatheia*. (În filosofia stoică, sensul acestui cuvânt este mai aproape de „eliberare de emoții patologice“ decât de ceea ce înțelegem noi astăzi prin „apatie“.) Aproape tot ce spune Marcus despre filosofie poate fi pus în legătură cu scopul principal al vieții trăite conform cu Natura, o viață eliberată de emoții nesănătoase. Pe parcursul acestei cărți am presărat peste o sută de astfel de citate din *Meditații* pentru a reliefa legăturile dintre principiile stoice ale autorului și modul cum le-a pus în practică în propria viață.

Dar cine a fost Marcus Aurelius omul? În zilele noastre, cei mai mulți oameni au ajuns să-l cunoască prin portretizarea lui de către Richard Harris din filmul artistic *Gladiatorul* (2000), iar câțiva poate că își mai amintesc de Alec Guinness din *Căderea Imperiului Roman* (1964) – însă aceste filme nu sunt pe deplin fidele adevărului istoric. Întâmplarea face să știm mai mult despre biografia lui Marcus Aurelius decât despre cea

a oricărui alt filosof stoic sau a oricărui alt filosof al Antichității. Au supraviețuit trei istorii romane principale în care îi sunt descrise viața și caracterul său: *Istoria romană* de Cassius Dio, *Istoria imperiului după moartea lui Marcus* de Herodian și *Istoria Augustă* scrisă de mai mulți autori.¹⁵ Deținem totodată o serie de scrisori private din corespondența purtată între Marcus și profesorul său de retorică Marcus Cornelius Fronto, care ne oferă o perspectivă excepțională asupra vieții private a lui Marcus în calitate de Caesar (moștenitor desemnat al împăratului), iar ulterior ca împărat. (Aceste surse, precum și altele, sunt descrise detaliat în Note referitoare la surse.)

În aceste surse întâlnim personaje pitorești cu ale căror vieți s-a împletit povestea lui Marcus Aurelius. De pildă, împăratul Hadrian este menționat frecvent în această carte întrucât el a avut o influență profundă în educația băiatului. Marcus Aurelius s-a născut în timpul domniei împăratului Hadrian, fiind adoptat mai târziu ca nepot al acestuia și chiar adus să locuiască în vila sa în ultimele luni ale vieții lui Hadrian. Hadrian are astăzi reputația unuia dintre împărații buni ai Romei, reputație care se datorează parțial celebrului roman scris de Marguerite Yourcenar *Memoriile lui Hadrian*: așa cum notează un alt biograf al său, „Nu exagerăm dacă spunem că, o bucată de vreme, doamna Yourcenar a luat locul istoricilor. Portretul pe care i l-a făcut ea lui Hadrian a fost considerat imaginea adevărată a omului real“¹⁶. Cartea scrisă de Yourcenar, considerată de mulți o capodoperă literară, are la bază o cercetare minuțioasă. Cu toate acestea, a fost concepută ca o operă de ficțiune istorică și îl portretează pe Hadrian cu mult mai mult atașament decât se justifică prin mărturiile istorice. Este scrisă din perspectiva lui Hadrian sub forma unor scrisori trimise de el tânărului Marcus Aurelius, ale cărui răspunsuri nu le vedem.